

Stordrift och storföretag inom industrin

Av fil. dr JAN WALLANDER, Industriens Utredningsinstitut

Ekonomiska läroböcker brukar börja med ett framhållande av stordriftens och arbetsdelningens fördelar. Man pekar på de möjligheter att använda maskiner som stordriften medför, hur man under sådana omständigheter kan sönderdela komplexa arbetsoperationer i enklare delar, vilket i sin tur leder till att man inte behöver så högt utbildad arbetskraft eller kanske helt kan ersätta den mänskliga arbetskraften med maskiner, man pekar på de vinningar, som specialiseringen på ett fåtal produkter medför, o. s. v.

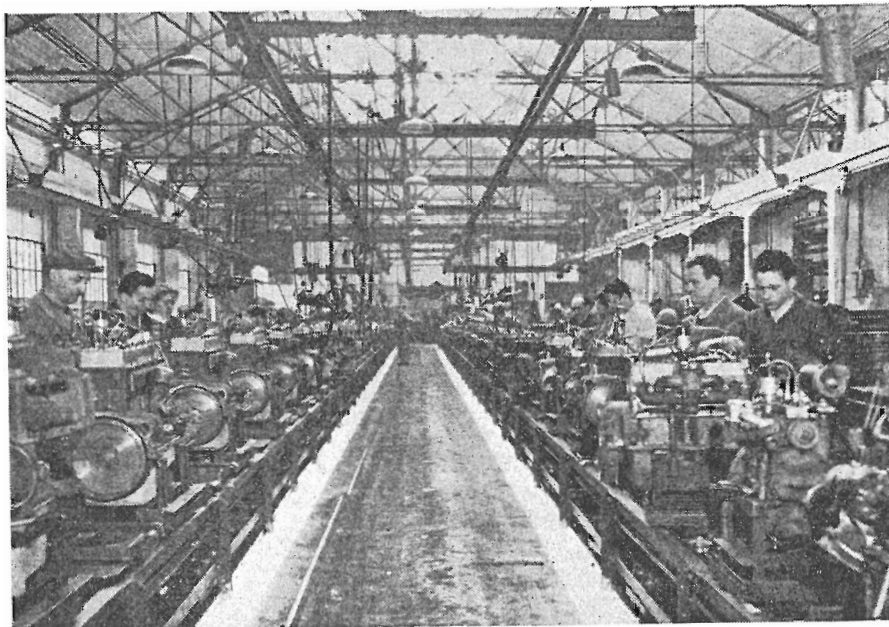
Det är mot denna bakgrund naturligt att det tidigt uppträdde profeter som spådde småföretagens död och storföretagens dominans på det industriella området. Det torde också vara en ganska utbredd uppfattning att även om dessa visioner inte helt gått i uppfyllelse så har dock utvecklingen tenderat i den riktningen. Fakta talar emellertid ett annat språk. Ser vi på det svenska näringslivet är det alldeles uppenbart att det fortfarande är de små företagen som dominerar produktionslivet. Detta är ju också naturligt med tanke på den stora betydelse jordbruket fortfarande har och de s. k. service-näringarnas expansion.

Inom industrin har utvecklingen under de senaste 40 åren varit följande:

Arbetsställets storlek	Den procentuella fördelningen på olika storleksgrupper	
	1913	1950
11—50 arb.	67,0	73,3
51—100 »	14,6	12,7
101—200 »	9,4	7,2
201—500 »	7,0	4,7
501—1000 »	1,5	1,5
1001— »	0,5	0,6
Totalt	100,0	100,0
Hela antalet arbetsställen	4.388	8.804

Med hänsyn till att grunderna för statistiken har ändrats har i tablån endast medtagits företag med mer än 10 anställda. Även om man inkluderar de företag som i statistiken ligger under denna gräns ändras emellertid inte den allmänna trenden i utvecklingen.

Som synes av tablån har småföretagen

tagen, det vill säga de med mellan 10 och 50 arbetare, långt ifrån försvunnit, de har i stället ökat sin andel och till deras grupp hör det alldeles övervägande antalet företag. Sammanlagt redovisades det 6.457 sådana företag år 1950 mot 2.943 år 1913. Denna expansion av de små företagen kan dock inte sägas ha skett på de mycket stora företagens bekostnad. Om man ser på de företag som har mer än 500 arbetare, så har de något ökat sin andel — från 2 till 2,1 procent. De som relativt sett fallit tillbaka är närmast de medelstora företagen.

Att småföretagen dominerar inom industrin är inte någonting speciellt för Sverige. Ser man på förhållandena i Förenta Staterna, det land som man ju särskilt tänker sig som storföretagens land, så visar det sig att även där förhållandena är i stort sett desamma. Gör man samma indelning som i ovanstående tablå så visar det sig att år 1947 hade i USA 65 % av arbetsställena mellan 10 och 50 anställda. Mer än 1000 anställda var det endast 1,6 % av anläggningarna som hade.

Intresserar man sig i stället för det totala antalet sysselsatta arbetare i företag av olika storlek, blir bilden givetvis något annorlunda (se tabellen till höger).

Helt naturligt kommer i denna sammanställning de små företagen att spela en mindre dominerande roll. Den allmänna trenden i utveck-

lingen är emellertid densamma som tidigare. I denna tablå framträder dock tydligare än i den föregående att även de mycket stora företagen har fått en ökad relativ betydelse.

Småföretagsbranscher har expanderat

Vad kan då vara förklaringen till tillbakagången för de medelstora företagen? En närmare granskning av materialet visar att det inte finns en allmän koncentrationstendens inom industrin till å ena sidan mycket stora anläggningar och å den andra småföretag. Bakom de observerade förändringarna ligger i själva verket i icke ringa utsträckning en om-lagring mellan de olika branscherna. Vissa branscher som tidigare spelade en liten roll har nu stor betydelse

Arbetsställets storlek	Procentuell fördelning av antalet arbetare på arbetsställen av olika storlek	
	1913	1950
10—50 arb.	20,5	23,3
51—100 »	13,3	12,9
101—200 »	17,2	14,1
201—500 »	27,2	20,1
501—1000 »	12,7	14,3
1001— »	9,1	15,3
Totalt	100,0	100,0
Hela antalet arbetare	339.728	614.909

för sysselsättningen och den för denna bransch karakteristiska fördelningen på anläggningar av olika storlek väger nu tungt. En sådan bransch är sömnadsindustrin som 1930 svarade för 13 procent av sysselsättningen inom textilindustrin men som 1950 sysselsatte 41 procent av textilindustrins arbetsstyrka. Det är en typisk småföretagsbransch och den genomsnittliga företagsstorleken har där visat en sjunkande tendens. Från 63 anställda per arbetsställe år 1913 till 49 anställda år 1950. En annan småföretagsbransch som expanderat är verkstäderna. I början på perioden svarade de för 11 procent av den totala sysselsättningen i industrin medan nu hela 20 procent av de industrianställda arbetar i verkstadsindustrin. Parallellt med denna expansion har även här gått en minskning av storleken på arbetsställena. Under perioden sjönk sålunda andelen arbetsställen med över 500 arbetare från 2,3 till 1,6 procent. Å andra sidan finns det branscher där en mycket påtaglig koncentration uppåt ägt rum. Det gäller till exempel för järn- och stålverken och pappersmassfabrikerna, där arbetsstäl-lenas genomsnittliga storlek nästan tredubblats.

Det är alltså mycket svårt att spå-

ra någon allmän tendens i utvecklingen. Så mycket är emellertid klart att det endast är på vissa speciella områden som man kan tala om en påtaglig utveckling i riktning mot storföretag.

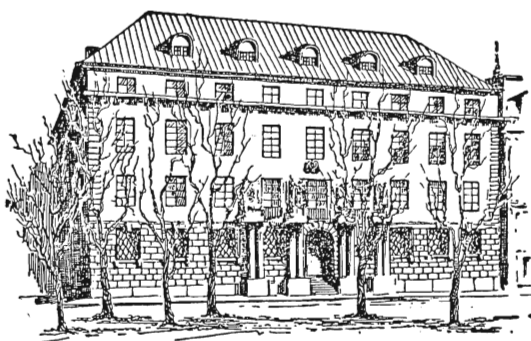
Ett intressant fall i detta sammanhang utgör cementindustrin som ju genomgått en mycket genomgripande omvandling och rationalisering. Det är under sådana omständigheter en aning förvånande att finna att den genomsnittliga storleken på anläggningarna i denna industri gått ner. Den som haft tillfälle att se äldre och nyare cementfabriker kan knappast ha någon känsla av att de blivit mindre. Förklaringen ligger naturligtvis däri att man genom rationalisering kunnat nedbringa antalet arbetare, samtidigt som produktionen expanderat. Bland annat av detta skäl är det i många sammanhang tveksamt om just antalet arbetare är den lämpligaste mätaren på en industris storlek. Andra mått som i vissa sammanhang kan tänkas vara mer rättvisande är antalet förbrukade hästkrafter, kapitalutrustningens värde eller förädlingsvärdet. Dessa förhållanden har illustrerats i den vidstående tabellen, som visar dels antalet anställda, dels förädlingsvärdet

Industrigrupp	Antal anställda/arbetsställe	Förädlingsvärde/arbetsställe 1.000 kr
Kemisk industri	64	1.260
Därav rent kemisk industri	273	5.145
Järn-, stål- och metallverk	536	9.440
Textilindustri	74	795
Hela industrin	51	795

per arbetsställe inom några svenska industrigrupper år 1951.

Man ser alltså här att t. ex. den kemiska industrin rör sig med ett relativt lågt antal anställda per arbetsställe, samtidigt som dock förädlingsvärdet per arbetsställe är det näst högsta. Detta är alltså ett resultat av den mycket stora kapitalutrustning, som är typisk för kemisk industri. Detta är särskilt påfallande för undergruppen »Rent kemisk industri», som inte innefattar vad som brukar kallas kemisk-teknisk industri (färgfabriker, kosmetisk industri o.s.v.). En undersökning i USA år 1948 visade att kapitalbeståndet per arbetare i den kemiska industrin uppgick till ungefär 17.000 dollar mot 9.000 i bilindustrin och 5.000 i textilindustrin. På vissa områden har utvecklingen överhuvud lett dit-

STOCKHOLMS ENSKILDA BANK

GRUNDAD 1856

TILL FÖRETAGSAMHETENS TJÄNST

hän att den moderna tekniken knappast är tillämplig om man inte har stora anläggningar. Man kan så att säga inte börja så smått hemma i källaren med järn- och ståltillverkning utan det är nödvändigt att redan från början arbeta i mycket stor skala.

När i det föregående stordriften diskuterats har hela tiden utgångspunkten varit den lokala enheten — fabriken. Av minst lika stort intresse är givetvis den organisatoriska och finansiella enheten. De enheter det här rör sig om är det naturligtvis ofta mycket svårt att avgränsa. En redovisning med utgångspunkt enbart från den juridiska enheten — firman — är uppenbarligen inte alltid tillräcklig. Grupperar man emellertid företagen inom industrin efter firmans storlek, visar det sig naturligtvis att de stora företagen spelar större roll än om man enbart intresserar sig för arbetsställenas storlek. Såsom framgår av Gunnar Lindgrens undersökningar, som gäller hela det enskilda näringslivet, är emellertid det anmärkningsvärda att även i detta fall någon kraftig utveckling mot »stordrift» inte tycks föreligga. Det utmärkande är i stället stabiliteten i fördelningen på olika storleksklasser.

Skälen till att man har stordrift i ekonomisk och organisatorisk mening är naturligtvis många och varierar i hög grad från företag till företag och sammanhänger inte sällan med händelser som kan ligga långt tillbaka i tiden.

Det är emellertid tydligt att det generellt sett kan föreligga en hel del skäl för att det kan löna sig för ett företag att försöka öka skalan, även om det produktionstekniskt sett inte finns något att vinna. Den större skalan kan nämligen medge lägre inköpskostnader och ur marknadssynpunkt kan det vara fördelaktigt med ett mer varierat sortiment än tidigare. Genom att företagen blir större kan de också ha större möjligheter att företaga de mycket stora kapitalinsatser som modern industridrift fordrar. Ett stort företag har också helt andra förutsättningar att bära upp en effektiv forskningsapparat. Inte minst inom den kemiska industrin har storföretagen här ett utomordentligt betydelsefullt försteg framför småföretagen. Det kan sålunda nämnas att när nylon 1939 fördes ut på marknaden så hade dessförinnan 30 miljoner dollar nedlagts av du Pont-företagen på experimentkostnader, och detta är inte något enstaka exempel.

De långa seriernas ekonomi

När det i det föregående talats om stordrift har utgångspunkten varit den stora fabriken, det stora företaget. Många gånger är det emellertid kanske inte detta som man i första hand har i tankarna när man talar om stordrift, utan i stället de långa serierna av enhetliga produkter. I många fall är det givetvis just detta som utmärker de stora företagens produktion men långt ifrån alltid. Om man t. ex. ser på den svenska verkstadsindustrin så präglas den ju av att det är ett slags beställningskrädderi i jätteskala och detta gäller även för många av de stora företagen. I en hel del fall finns det faktiskt ingen påtaglig tendens att de små företagen arbetar med kortare serier än de stora. Det är heller inte så säkert att det just är de långa serierna av slutprodukter som man strävar efter. I vissa av de stora kemiska fabriker har man tusentals slutprodukter, färgämnen o. d., vilka var och en framställs i relativt begränsad kvantitet. Det väsentliga är inte här att ha långa serier av produkter utan att ha långa serier av processer och produkterna är sedan frukterna på det processträd som man byggt upp. Likartade synpunkter spelar in även i fråga om andra industrier.

Som regel torde dock industrin i Sverige ha mycket att vinna på längre tillverkningsserier. Det är emellertid tydligt att man här möter krav från handelns och konsumenternas sida på stort urval och variation från säsong till säsong. Som ett försök att tillgodose både de egna och konsumenternas synpunkter kan man nog tolka strävan att tillverka själva kärnan i produkterna i långa serier och i första hand variera de delar av den som syns utåt.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att det inte finns någon klar tendens i den riktningen att den svenska industrin skulle utveckla sig i riktning mot en dominans för stordriften och storföretagen. De företeelser som motverkar stordriften: begränsad marknad, administrativ otymplighet o.s.v. tycks alltså ha spelat en icke oväsentlig roll samtidigt som den elektriska motorn, bilarna, det ökade kravet på differentiering av produkterna o.s.v. ökat småföretagens möjligheter. Utvecklingen i olika branscher är emellertid mycket olika. Alldeles avgörande för vilka slutsatser man kommer till är också vilka mått på storlek som man har i tankarna: om det är antalet ar-

betare, produktseriernas längd, kapitalanhopningen eller något annat.

Det kan också finnas anledning att betona att varje jämförelse över längre tidsperioder blir haltande helt enkelt av det skälet att de anläggningar man jämför inte är likartade. Fabriken av år 1950 är helt annorlunda byggd än fabriken av år 1913, den har helt andra maskiner och andra transport- och kommunikationssystem och de människor som arbetar i den tänker och känner på ett annat sätt än sina kamrater 40 år tidigare. Även om man alltså i någon viss mening ger företagen samma skala så uppfattas de ändå helt annorlunda av dem som arbetar i dem och konsekvenserna för omgivningen är också helt olika. Vid varje jämförelse bör man också ha i minnet att medan 27 % av befolkningen år 1913 räknades till industrin, var motsvarande siffra 41 % år 1950. Det väsentliga i detta sammanhang är alltså inte bara förskjutningar inom industrin utan också i hög grad förskjutningar mellan denna och andra näringsgrenar. Det är ofta snarast med förhållandena inom dem, som man bör jämföra.

Det kan också i detta sammanhang finnas anledning att betona att i jämförelse med utländska förhållanden är även de verkligt stora svenska företagen små. Det största enskilda företaget i Sverige är Åsea som har ungefär 30.000 anställda, det största företaget i Amerika är General Motors som har 500.000 anställda.

Industriföretagen och grossistfunktionen

Den frågeställning som i detta sammanhang väl får antas särskilt intressera denna tidnings läsekrets är frågan om de återverkningar på grosshandelsfunktionen som en utveckling mot stordrift och storföretag kan väntas medföra. Särskilt gäller det då frågan om stordriftsföretagen kan väntas ha en tendens att i större eller mindre utsträckning överta grosshandelsfunktionen. Eftersom det inte finns någon enhetlig tendens på industrisidan på detta område kan man heller inte vänta sig några enhetliga återverkningar på grossistsidan. Även om det hade funnits en klar tendens mot stordrift inom industrin är det för övrigt långt ifrån säkert att den på något enhetligt sätt skulle återverkat på grossistfunktionen.

Helt allmänt skulle man kunna vänta sig att det skulle finnas två

Fortf. sid. 511

ju att kräva, att rationaliseringen inom distributionen skulle gå snabbare än inom produktionen. Även om en viss mekanisering av handeln är möjlig, får man inte glömma, att distributionen arbetar med människor och inte med arbetsstycken i standardformat! Och den mänskliga arbetskraften är dyr!

I den naturliga arbetsfördelningen mellan produktionen och handeln får särskilt grosshandeln med sin centrala plats i näringslivets mitt alltmer ökad betydelse. Dess sortimentsfunktion möjliggör industrins specialisering och underlättar detaljhandelns inköp, dess lagringsfunktion bidrar till att tillverkningen kan pågå ostörd av säsongmässiga växlingar i efterfrågan och dess överblick på marknaderna möjliggör bl. a. import av varor, som kan verka stimulerande på konkurrensen.

För att rätt kunna fylla dessa sina funktioner måste grosshandeln arbeta i största möjliga frihet — inte i tvångshushållningens dirigerade samhälle utan i *marknadshushållningens fria och obundna.*

Lennart V. Fröberg

STORDRIFT INOM INDUSTRIEN

Forts. från sid. 477

typer av företag som försökte ta på sig grossistfunktionen, nämligen de relativt stora företagen och de mycket små företagen. De stora därför att de har resurser för att själva ta på sig grossistuppgiften, de mycket små därför att grossisterna kan ha svårt att tillgodose deras intressen just därför att de är så små. I vissa fall pekar också fakta i denna riktning. I vad mån företagen i ett visst fall verkligen kommer att försöka ta på sig en del av distributionsarbetet beror naturligtvis till stor del på förhållandet mellan det pris grossisten betingar sig för sina tjänster och de ökade kostnader företaget tror att det skulle få om det påtog sig arbetet. Av avgörande betydelse är här å ena sidan hur stort sortiment industriföretaget har och å den andra hur många detaljkunder det har, var dessa är belägna och hur deras sortiment ser ut. Ju fler detaljister man vänder sig till och ju mindre del av deras sortiment som man svarar för, desto mindre lockande bör det vara för företaget att gå förbi grossisterna. Vilka tendenser man får sammanhängande kanske därför mer med strukturen på distributionssidan och marknadssituationen än med förhållandena på produktionssidan. Det är

vidare tydligt att även om ett stort företag har ett mycket brett produktregister så är det därför inte säkert att man svarar för en relativt betydande del av detaljisternas sortiment, ofta vänder man sig nämligen till helt olika kategorier detaljister och kan då fortfarande vara liten inom varje område. Speciella förhållanden torde vidare gälla för konsumtionskapitalvarorna, dammsugare, symaskiner, televisionsapparater, bilar etc. Dessa spelar ju allt större roll och här har tydligen fabrikanten ett starkt behov att stå i direkt kontakt med försäljarna.

Ovan har diskuterats industrins eventuella tendens att integrera framåt i distributionsledet. Av stor betydelse är ju också distributionens tendens att integrera bakåt — de stora distributionskoncernerna skaffar sig egna fabriker. Härmed kommer man över på den intressanta frågan om hur stordrift inom distributionsledet återverkar på industrin. Det är emellertid en annan historia.

»Limspecialisten» heter en tidskrift, som utges av AB Casco och avser att informera läsekretsen om vad som händer i fråga om lim och limningsteknik.

Sveriges Grossistförbund

Presidium:

Ordförande: Direktör Åke Sahlin, Stockholm.
1:e v. ordf.: Direktör S.-E. Sandström, Uppsala.
2:e v. ordf.: Konsul Knut Edstrand, Malmö.
3:e v. ordf.: Direktör Bengt Skånsberg, Göteborg.

Direktion:

Verkst. direktör: E. Kördel.
V. verkst. direktör: B. Cedererantz.

Svensk Handel

Tidskrift för import- och partihandel

Ansvarig utgivare:

Direktör E. Kördel

Redaktör:

K.-G. Bergstrand

Annonsavdelning och expedition:

G. Lindell

Redaktion, annonsavd. o. expedition:

Regeringsgatan 5, 4 tr., Stockholm
Postadress: Stockholm 16
Tel.: 23 54 70. Postgiro: 33 00

Prenumerationspris, helår:

Inom Sverige kr. 30:—
Utlandet » 35:—
Lösnummer » 1:50

Tidskriften utkommer den 15 och sista i månaden. Dubbelnummer i augusti och december, inget nummer under juli.

**till slut:
slut till** med

**UDDEHOLMS
GUMMERADE
REMSOR**

**UB
PRIMA
KRAFTREMSA
UDDEHOLM**

- Starka, hållbara, behändiga
- Skyddar mot fukt, damm och stöld
- Ger förpackningen stadga och styrka
- Prydliga, levereras i ett flertal färger. Med påtryckt text och firmamärke — en god reklam för Er vara. Ert sigill på förpackningen.

UDDEHOLMS AKTIEBOLAG • UDDEHOLM
AB UDDEHOLMSAGENTUREN • Stockholm • Göteborg • Malmö